

Elnémulás

„...ezt az Istennek üzenem”

– Beszélgetés Hubay Miklós drámaíróval –

Hubay Miklós öt évvel ezelőtt írt, és már több külföldi színházban sikerrel játszott Elnémulás című drámájának első magyarországi bemutatója volt 2006. november végén a kecskeméti Üzemszínházban. A próbaidőszakban a 88 éves szerző többször is városunkba utazott. Egy ilyen alkalommal, majd pár héttel később pesti lakásán beszélgettünk az életéről, Kecskeméthez és az itt bemutatott darabhoz kötődő gondolatairól, érzéseiről.

– Majd negyedszázada, hogy Juhász Gyula születése századik évfordulójának megünneplésére Szeged felé tartva épp Kecskeméten érte utol a hír Illyés Gyula haláláról. Vannak-e jobb kecskeméti emlékei is?

– Michelangelo a családjának vásárolt három egymás melletti palotájából alakították ki Firenzében Michelangelo legbensőségesebb múzeumát, a Casa Buonarrotit. Ennek egykori igazgatója, a világhírű művészettörténész, Charles de Tolnay – magyar származású lévén – sok nagyszerű magyar barátja emlékét őrizte élete első évtizedeiből. Szoros kapcsolatban állt egykor Ferenczy Noémivel is, akiről 1934-ben monográfiája is megjelent. Amikor a firenzei egyetemen magyar irodalmat tanítottam, gyakori vendége voltam a Michelangelo-házban Tolnay Károlynak. Halála után özvegye hazaköltözött Hamburgba, és nekem ajándékozta a hagyaték magyar vonatkozású tárgyainak jó részét. Így férje magyar könyvtárát is, amelyet én a firenzei egyetem Magyar Intézetének adtam tovább, külön letétként. A Ferenczy Noémivel folytatott levelezését, valamint a Ferenczy Noémitől kapott gobelinjét, Tolnay Károly Amerikában és Olaszországban kiadott, ma már beszerezhetetlen műveivel együtt Kecskemétnek ajándékoztam, mert ebben az alföldi magyar városban van Michelangelo világban egyedülálló emlékhelye: az egykori zsinagógában – tökéletes másolatokban – egy helyütt tekinthetők meg a világban szétszóródott Michelangelo-szobrok.

Kecskemét városával az ismerkedésem régebbi keletű. A színház mellett áll Katona József szobra, Vígh Tamás alkotása, melynek 1962. december 16-i avatására együtt jöttünk ide Illyés Gyulával és feleségével, Flóra asszonnyal. Erről máig őrzök egy közös fotót, amelynek szintén története van. A ceremóniára hivatalos volt Kodály Zoltán is, akinek 80. születésnapját ünnepeltük aznap délelőtt a színházban, s akinek épp ezekben a napokban volt hároméves házassági évfordulója második feleségével, Sárrikával. Máig él az emlékezetemben, milyen jókedvűen adomázott Kodály az ünnepséget követő díszben.

A nyolcvanas években, írószövetségi elnökségem idején is gyakran megfordultam Kecskeméten, mert ha külföldi íróvendégünk érkezett, s „magyar vidéket” akart látni, vagy belefért a programjába egy ilyen kirándulás, ebbe a városba kísértem el. Az építész urbanista Kerényi Józsefnek és a város meg a megye vezetőinek köszönhetően megragadóan szép lett a város központja a főtéri épületek rehabilitációjával, a sétálóutcák, -terek

kialakításával. Nagyon szeretem egyébként a kecskeméti írókat. A városra gondolva elsőként a *Forrás*, és persze Buda Feri neve jut eszembe.

– *Az elmúlt hat és fél évtized alatt közel félszáz színpadi művet alkotott. Nem jellemző, hogy valaki egyből drámaíróként kezdje a pályát. Honnan, miben gyökerезik ez az indíttatás?*

– Annak idején a drámának még sokkal nagyobb becsülete volt. Aki a drámának szentelte magát, tudta, hogy olyan műfajba lép át, ahol a dráma hagyománya és a színház igénye a prózaírástól merőben különböző gondolkozást, világszemléletet és gyakorlatot követel írójától. Bár régi keletű dolog, hogy a legtöbb regényből lehet színdarabot írni, valójában egy színdarabnak olyan speciális tartalmi és formai igényei vannak, melyekhez érdemes egyből alkalmazkodni.

Van ennek persze egy mélyebb, a gyermekkoromból eredeztethető gyökere is. Akkor a magyar könyveket nem engedték be Romániába, így mi Nagyváradon már csak arra a magyar nyelvű irodalomra hagyatkozhattunk, ami a családi könyvtárban és ismerősöknél fellelhető volt. Ezeken kívül a múzeum szobáiba zúdították be a románok által bezárt magyar közkönyvtárak, így a magyar Casino könyvtárának állományát is. Nevelőapám révén, aki a magyar múzeumegyesület oszlopa volt, én bejárhattam ide, s elsősorban Jókai regényeit kerestem. Ezeknek addigra már nyomuk veszett, lehet, hogy a Casino-tagok maguknál felejtették őket, viszont érintetlenül megvoltak Jókai drámái hat kötetben. Ebből is látszik, hogy a színdarabok akkor se voltak kapós olvasmányok. Jókai maga írta át legsikeresebb regényeit színdarabbá, például *Az aranyembert*, a *Kőszívű ember fiait*, a *Fekete gyémántokat*. Így történt, hogy én még az ismert Jókai-regényekkel is drámaformában találkoztam először. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy később ez a műfaj került a legközelebb hozzám. És feltehetően az is, hogy a fejlődésemet legmeghatározóbb kamaszéveimben Erdélyben is nagyon népszerű volt az Incze Sándor szerkesztette *Színházi Élet*. Ez a folyóirat minden egyes szám végén egy vagy néha több színdarab teljes szövegét is közölte, és ezeket a színdarabokat éppoly mohón olvastuk, mint akár a lap fő részében lévő pletykarovatokat. A magyar nép dramaturgiai műveltségét azokban az évtizedekben magas szinten tartotta ez a népszerű olvasmány.

– *Pályája kezdetén szerkesztőségi titkár volt annál a lapnál, ahol Illyés állandó munkatárként dolgozott. Egyszer azt vallotta, hogy a drámaírás mellett neki köszönheti azt is, hogy életre szóló missziója lett a magyar irodalom külföldi népszerűsítése. Ezt tette a genfi magyar intézet igazgatójaként, a firenzei egyetem tanáraként, párizsi előadóként és még számos más funkciójában.*

– Az életem valóban kétpólusú. Egyfelől mindvégig szünet nélkül jelen van benne az igényes, a szokványos színházi műsorok fölé célzó drámák írása, s ennek az igénynek az elfogadtatása a magyar színházi világban. Talán elég, ha első könyvem, egy párbeszédesszerű esszékötet címe utalok: *Nemzeti színjátszás – drámai magyarság*, mely 1941 tavaszán jelent meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában. Még ugyanebben az évben a *Nyugatot* követő, Illyés szerkesztette új folyóirat, a *Magyar Csillag* karácsonyi számában, ugyancsak esszében foglaltam össze a magasabb igényű magyar drámaírásról szóló gondolataimat *Megváltó mutatvány* címen. Ezekhez a húszévesen megfogalmazott elvekhez máig – a kilencvenedik évem küszöbén is elmondhatom – hű maradtam. Drámaíróként már 1939 szeptemberében megjelentem a Nemzeti Színház plakátján egy átdolgozással, és 1942-ben első eredeti darabommal is. Ennek címét, a *Hősök nélkült* most, hatvanöt év után egyre emblematikusabbnak érzem ebben a mai világban, amikor a színpadról is és az életből is eltűntek a hősi élet példaképei, s következetes tendenciák irtják, degradálják az ebbéli értékeket. Ezekről a kezdetektől egészen az *Elnemulásig* (amelynek kecskeméti bemutatója most erre az életgyónásra alkalmat ad) mindig igyekeztem drámáimban megközelíteni azokat a kérdéseket, amelyek a nemzeti és emberi lét – nemlét szintjére emelve megrázó élményt adhatnak a színházi nézőnek.

Ez az életemben mindvégig jelen való impulzus jól megfér a másik készlettel, mely a szerkesztői és műfordítói tevékenység révén valóban a magyar irodalom kimagasló értékeinek széles körben való megismertetését jelentette. Ennek fontosságát a *Nouvelle Revue de Hongrie*, egy Magyarországon megjelenő francia nyelvű folyóirat és az ettől szerkesztésben független, ma is létező angol nyelvű folyóirat, a *Hungarian Quarterly* közös szerkesztőségében Illyés Gyula, Gyergyai Albert és az ott dolgozó magyarbarát francia diplomata, Francois Gachot mellett tanultam meg igazán. Főként és legelsősorban pedig a főszerkesztő Balogh Józsefet kell említenem, aki 1944 nyarán mártírhalált halt, éppen azért, mert ezek a folyóiratok a német kultúra hegemoniájával szemben nyilvánvalóan az angol és francia civilizáció, a nyugati demokráciák felé nyújtottak kezét. Itt készültem fel arra a hivatásra, hogy soha ne feledkezsem meg arról, ebben az elterjedésében eléggé korlátozott magyar nyelvben az egész emberiség számára érvényes gondolatok és humanizmusukat gazdagító érzések fogalmazódtak meg, s mindent el kell követnem a magyar irodalom egyedülálló értékeinek idegen olvasóközönség számára való közvetítéséért is. A magyar irodalom közvetlen hatását először Genfben tapasztaltam a II. világháború éveiben. Francia költők életre szólóan váltak híveivé, fordítóivá a magyar költészetnek. Olaszországban a magyar költők megejtő hatását ugyancsak közvetlenül mérhettem az oly fogékony és oly intelligens olasz fiatalság körében, amidőn az 1956 utáni hosszú hazai állástalanságomat (főként a színművészeti főiskolai tanári állásom elvesztése fáj) végre felcseréltem a firenzei egyetem katedrájával. Még ma is a hála szikráit kell éreznem az ottani egykori professzortársaimtól s tanítványaimtól érkező telefonokban, a születésnapomra vagy újévre küldött jókívánásokban, üdvözetekben. Pedig az ajándékot én csak átadtam, s ezt az ajándékot a magyar irodalom küldte nekik. Végleg hazatérve Firenzéből a kilencvenes években, a PEN Klub elnökeként is igyekeztem folytatni a magyar irodalom külföldön való megismertetésének szolgálatát.

– Közel a kilencvenhez is igen aktív, s különösen eredményes időszakon van túl. Kecskeméten bemutatták az *Elnémulás* című darabját. Az 1957 nyarán írt, és akkoriban szintén csak külföldön játszott *Késdobálók* című kétszereplős drámáját is felújították Pesten. Az *Elektra* Kiadóház gondos munkájának köszönhetően összegyűjtött drámái sorozatában már megjelent a negyedik kötet *Lélegzet-visszafojtva* címmel, s nyomdában van az ötödik, az *Apokrif találkozások*. Továbbra is minden remény megvan arra, hogy sikerül évente egy-két újabb kötettel teljesebbé tenni a drámaírói életművet. A közelmúltban láthattuk a televízióban is a *Hazám Díj* átvételekor. Mit gondol, életének mely pólusát értékelték ezzel?

– Megkaptam, jólesett, s nem firtatom, minek szól ez a gesztus elsősorban – annál is inkább, mert én úgy tudom, hogy a *Hazám Díj* mögött álló testületek baloldali elkötelezettségűek, és egy ilyen kettészakadt – kettébe szaggatott – országban hogyha az elválasztó árkon túlról érkezik egy gesztus, azt meg kell becsülni. Ez a kis bronz József Attila-szobor, amit kaptam, azt jelképezi számomra, hogy ez az átkozott árok, amellyel kettőbe vágták Magyarországot – nem volt elég nekik Trianon –, talán mégsem olyan átléphetetlen.

– A díjat adományozó társaság szerint megkerülhetetlen újra gondolni a szűkebb és tágabb értelemben vett értelmiség szerepét, hivatását, felelősségét a megváltozott világtörténelmi viszonyok között. Ön már 1971-ben, a *Tűzet viszek* című drámában Soós Imre és felesége tragédiájával az értelmiség válságáról, a jó irányú intellektuális kezdeményezések megtorpanásáról ír. Most érzi-e valamiféle szellemi elit hatékony jelenlétét?

– A jelenben ez a kérdés aligha válaszolható meg. Azt, hogy mi hatékony és mi nem, azt különben is másképp méri a politika, másképp méri a napisajtó, és főként másképp mérem én. Ha egy színházi közönségben van három fiatal, akiket úgy megérint a látott dráma, hogy életük folyamán igen sokszor, de még öregkorukban is visszagondolnak rá, akkor az a mű számomra hatékony. Én ma úgy tudom felidézni magamban Németh László '38-ban

bemutatott *Villámfény*nél című drámáját, mintha ma láttam volna – igaz, vagy ötször megnéztem. Az akkor játszó színészek már régen nem élnek, de nekem még most is a fülemben cseng, milyen hangon vágott vissza Tímár József Apáthy Imre kérdésére: „Ezt üzeni a magyar fiatalságnak?”. Tímár József összegyűrt a kezében lévő papírt, s közénk, a nézők közé hajította: „Nem ... ezt az Istennek üzenem!” – mondta. Ez az élmény vezet azóta is. Tudom, hogy ennél alább adva nem is érdemes drámát írni.

– *Ha figyelmen kívül hagyjuk azt az önmagában még nem sokat mondó tényt, hogy drámái igencsak tragikus kimenetelűek, az évszámok időrendjében elsorolt kötetcímek is egyre pesszimisztább állásfoglalást tükröznek: Búcsú a csodáktól ('79), Világvégjátékok ('84), Hová lett a Rózsa lelke? ('97), s valahol a '72-es Aranykor című tanulmánykötetre felelve a '97-ben megjelenő válogatásnak már a Történet Aranykor címet adta. Tavaly megjelent drámakötete, a Gím a fekete csalitban vajon magában rejti-e az Ady-ígéretet: „Bennünk egy szép ország rejtőzik...”?*

– Persze, hogy magában rejti. Ugyanakkor ez a sor csak az Ady-vers hasonlatának másik sorával együtt érvényes, s ebben a formában még egy szférával magasabban jut érvényre a mondanivaló teljessége: „Bennünk egy szép ország rejtőzik, / Mint gím a fekete csalitban” – sűrű, sötét erdőben látjuk feltűnni a Csodaszarvast. S mivel egyik sor feltételezi a másikat, már a kötet címadásakor is azt reméltem, hogy a második sor olvastán azonnal felidéződik, ott motoz az olvasó fülében, gondolatában a biztató, a lélekemelő első Ady-sor is. A drámaírás magasiskolája éppen az, ha a görög tragédiaírókhoz hasonlóan mi is egyszerre tudjuk adni ugyanabban a drámában a bukás tragikumával az emelkedettség katarziszát.

– *Magánemberként is optimista beállítottságú? Gondolok itt, többek közt, az ország jövőjére célozva is...*

– Mindenféle szempontból Madáchcsal tartok: „*Megy-é előbbre majdan fajzatom, / Nemesbedvén... /Vagy, mint malomnak barma, holtra fátad, / S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?*”... A magyarság sorsát nem lehet elválasztani az emberiség sorsától. A globalizáció ebben az értelemben azt is jelenti, hogy vagy az emberiség egészére vonatkozóan van remény a túlélésre, s akkor Magyarország is feltámadhat, vagy mindannyian egy sorsra jutunk. Egy nemzet legnagyobb produktuma maga a nyelv, amit tízezer év távlatából létrehozott, hisz ezen keresztül kezdte egyre gazdagabban a maga karakterének a kinyilvánítását. Ki tudja, újabb tízezer év múlva milyen weöressándorokat, józsefatillákat mutatnak majd fel a világ ma még elmaradottnak számító népei is – ha megmaradnak?

– *Nemrégiben mutatott be az előbb ön által is említett Buda Ferenc '56-os emlékeiről egy filmet a Kecskeméti Televízió, ahol a költő – bár hozzátette, hogy nem kenyerre másoknak tanácsokat osztogatni – a valós, igaz értékek melletti elkötelezettséget tartja a ma élő ember legfontosabb erényének. Ezen értékek közül ön az Elnémulásban, ebben az évtizedeken át vajúdott, mondhatni életműösszegző drámájában is a nemzet – bármely nép – nyelvét jelöli meg legfőbb, őrzésre érdemes értéként.*

– A Magyar Nemzetben 2006 októberében megjelent *Nyelvek pusztulása* című írásomban is olvasható, hogy az UNESCO prognózisa szerint e század végéig 4500–5500 nyelv fog kihalni. Azaz minden héten eltűnik egy nyelv. Pár évtized múlva a jelenleg még ötezer nyelvből csak két-háromszáz fog megmaradni. Saját életemben is megéltem egyfajta vonatkozásban egy nyelv eltűnését. Nagyvárad a gyermekkorom idején még szinte színmagyar város volt, csak az ott szolgálatot teljesítő katonák beszéltek románul. Ennek ellenére egy magyar gyerek már érezte, hogy nemzetisége miatt szorongatják. Nem lehetett biztos abban, hogy az elemi iskolát elvégezve a középiskolában is anyanyelvén tanulhat-e. Számomra is riasztónak tűnt, hogy pár kilométerre a magyar határtól nem a magam nyelvén kellett volna továbbtanulnom, hisz ebbe látnivalóan tönkrementek a nálam pár évvel idősebb magyar

gyerekek. Pár hete újból Nagyváradon jártam. A város főutcájának számító sétálóutcán végigmenve már alig hallottam magyar szót. Európai szemmel nézve is milyen politika az, amely egy emberöltő leforgása alatt egy százezres nagyságrendű városnak úgy ki tudja cserélni a lakosságát, hogy az egykor általánosan használt nyelv teljesen eltűnjön?

– *Kétéves kisgyerek volt Trianon idején. Nincs a földnek annyi kínja, mit az ember el ne bírna – Euripidész ezen szavaival kezdte Túszszedők című drámáját. Ugyanakkor nem kell feltétlenül kisebbségi sorból jönni ahhoz, hogy valaki szorongjon az európai kultúra jövőjéért. Paul Valéry francia költő az ön születésének évében kezdte írni Varietés című tanulmányosorozatát, aminek már az első írása a civilizációk halálának gondolatát vetette fel. Gimnazistakorában olvasta ezt először, s azonnal sorsfordítónak érezte a maga számára a benne foglaltakat. Volt-e olyan gondolata, hogy az Elnémulást is hasonlóképp sorsfordító műnek szánja mások számára?*

– Annak szántam, ezért is bánt, hogy a magyarországi bemutatóra annyi évig hiába vártam. Olasz rendezők és olasz színingazgatók már annak hírére, hogy ilyen témájú drámát írok, elutaztak hozzám Budapestre. Ennek a látogatásnak köszönhető, hogy az *Elnémulás* című darabom ősbemutatója Észak-Olaszország egyik tartományában, a kihalfólébelben levő friuli nyelven volt, mely az újlatin nyelveknek egy olyan változata, melyet már akkor is csak 52 ezren beszéltek, és jobbára csak odahaza. Ha nem számítjuk a színdarabomnak azt a felolvasását, amellyel a Nemzeti Színház a 85. születésnapom alkalmából megtisztelt, akkor a kecskeméti előadás az első magyarországi bemutató. Úgy hallottam egyébként Domokos Pétertől, aki a finnugor népek nagyszerű kutatója, tudósa – lehet, hogy most is kint van valahol finnugor rokonainknál –, hogy az *Elnémulást* már orosz nyelvre is lefordították, amely ilyenformán eljut valamennyi finnugor néphez. Moszkvában egy felolvasóesten mutatták be, az Udmurt Köztársaság Nemzeti Színháza pedig már programjába vette az *Elnémulást*. Ez nekem nagy elégtétel. Domokos Péter még azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a legközelebbi 2008-as finnugor kongresszuson már valamennyi finnugor nyelven bemutatják ezt a drámámat.

De hadd mondjam tovább. Karácsonytájt felhívott Párizsból egy Elefántcsontpartról származó, most a francia külügyminisztériumban dolgozó hölgy. Elmondta, hogy egy harminc évvel ezelőtti találkozásunkkor én a szívemben már akkor is melengtettem a témát, az *Elnémulás* drámatervét neki elmeséltem – ekkor már kezdtem is emlékezni a szép fekete egyetemista lányra –, s mivel volt otthon egy kis színházi csoportja fiatal elefántcsontparti lányokból és fiúkból, a darab könnyebb megértése céljából a Sorbonne professzoránál, az Ilyés-fordító Jean-Luc Moreau-nál tantárgyai közé a magyar nyelv tanulását is felvette. Ma már egészen jól beszél a nyelvünket, most is hol magyarul, hol franciául beszélgetünk. A darab kecskeméti bemutatójáról az internet útján szerzett tudomást. Februárban tud szabadságot kivenni, hogy megnézzék Magyarországon ezt a korábról már ismert témájú darabot, utána szeretné franciára fordítani, hogy később a közép-afrikai négerek bármely nyelvére lefordítható legyen...

– *Ön az Elnémulás című darabot épp az említett francia professzornak ajánlotta. Miért?*

– Valami történt a világban, amely a hírértéknél sokkal mélyebb összefüggéseket hordoz, s melyet én írói szuverenitással drámává alakítottam. Jean-Luc Moreau, francia filológus barátom, hogy a finnugor nyelvek ismeretében minél jobban el tudjon mélyedni, még bölcsészhallgató korában orosz ösztöndíjjal kikerült a Szovjetunióba. A kollégiumban, ahol lakott, finnugor nyelvet beszélő diákoktól tudomást szerzett arról, hogy egy már régen kihaltak hitt finnugor nép töredékét kitelepítették valahová a kínai határ mellé. Ennek utánajárva találkozott Moreau a kammasz nép utolsó képviselőjével, egy Clavdia Plotnikova nevű asszonnyal, aki beszédét hallva azt hihette, hogy egy másik túlélővel van dolga, pedig Jean-Luc Moreau a kammasz nyelvet a párizsi könyvtárban tanulta meg. Az, hogy egy kihalt határán lévő nyelvet már olyan dialógusban beszéljenek, amelyben az

az egyiknek anyanyelve, a másiknak pedig tanult nyelve, és már csak ők ketten beszélnek, értik – rajtuk kívül talán csak még az Urísten, akihez a túlélő asszony nap mint nap anyanyelvén imádkozik –, páratlan, megrendítő élmény lehetett. Ez ültette belém a gondolatot, hogy jó lenne egyszer egy dráma hőséneke nem egy élő embert tenni meg, hanem egy nép kollektív műremekét. Azt a nyelvet, amelyet pár ezer vagy tízezer év alatt megalkotott – és ezt elvinni a tragikus végletek pillanataig, mintha ott lennének a nyelv halálos ágyánál.

– *Pázmány Pétertől kezdve, aki szónoklataival a magyar irodalmi nyelv megeremtésében vállalt nagy szerepet, Sajnovics Jánoson át, aki a finnugor nyelvrokonság korai kutatója volt, számos nyelvész érdeklődésű jezsuita papot ismerünk. A magyar vonatkozásoknak köszönhető-e, hogy a nyelvész barátjáról formált szereplő, Patrick a darabban jezsuita kispapként jelenik meg a színen?*

– A katolikus egyháznak évszázadok óta voltak misszióba küldött papjai, s ezek a misszionáriusok megtanulták az illető nép, népcsoport vagy kisebbség nyelvét. A rendek könyvtáraiban megtalálhatóak voltak a misszióba vett népek nyelvének szótárai, grammatikája, irodalma a már hazatért papok úti beszámolóival, leveleivel együtt. Ezekkel találkoзва egy pap mélyen beleélhette magát egy kihalófélben lévő nyelv sorsának tragikumába. Egyszerűen csak a helyzet valóságosága miatt választottam Jean-Luc Moreau alakja helyett hősnemnek egy fiatal jezsuita szerzetes figuráját.

Máskülönben is szinte szakrális a jelenet: egy férfi találkozik egy nővel, aki letéteményese egy eltűnt kultúrának. Erdélyi Zsuzsanna nevét biztosan ismeri, aki több évtizede gyűjti az archaikus népi imádságokat. Ő is megfigyelte, milyen magasztos pillanatok azok, amikor például egy öregasszony megismerteti őt egy olyan régi imával, amit már egyedül csak ő ismer. Visszatérve ifjú hősnemre, szinte szerelmes abba az egész kultúrába, amelyet felfedezett magának, és csakis ő ismer. Egy szűz férfi – mert szegénységet, engedelmességet, szüzességet fogadnak a szerzetesek – találkozik egy asszonnyal, aki mintha a Földistennő volna, hordozója egy természetközeli népi kultúrának. Ez megejtően nagy dolog, ahol még szerelmi szálakat sem kellett szőni ahhoz, hogy a drámai intenzitás kialakuljon.

– *Jelzésértékű-e, hogy Aleluja („Dicsérjük, magasztaljuk az Urat!”) a végső búcsúnál nem az isteni segítség alternatíváját, hanem az emberi szív melegségét, a lelkész csókját kéri?*

– Hogy az Isten vagy az ember segítségét, támaszát kérjük legnagyobb bajunkban, nem mond ellent egymásnak, egyik nem zárja ki a másikat. A női szereplő névválasztása s az idézett Babits-vers egyébként az istenhitű szemléletet erősíti: „szerettem mindent, ami ódon / szerettem mindent, ami új: / búcsú zene volt a lelkem, / éltem ütemét: / ha meghalok, az Isten / behunyja egy szemét”. Aleluja halálával, ami egyben egy nép, egy nyelv, egy kultúra halála, a Teremtett Világ érezhetően megcsonkul, szegényebb lesz annál, ami volt.

– *Nem beszélünk még Renegátról, akinek alakjában az áruló – mint örök túlélő – megbukik. Szophoklésztől kezdve a világ nagy gondolkodóinak örök kérdése, hogy képes-e az ember akár a legmélyebb erkölcsi válságokat megélve is, onnan megtisztulva kikerülni? Befejeződhetett volna ez a darab Renegát számára másképp is?*

– Semmiképpen. Egy dráma éppúgy konfliktusokra épül, mint az élet, csak a drámában ez még kiélezettebb, szemléletesebb. A sorsszerűséget maga Renegát mondja ki, még a darab elején, amikor így beszél a fajtájukat megtagadókról: „Szép előmenetel, boldog családi élet, szöszke gyermek, nyaraló! – aztán egyszer csak szájukba veszik a puskájuk csövét. Durr!”. Ez valami végzetes dolgot vetít előre, amit a drámaírás szabályai szerint sem lehet figyelmen kívül hagyni. Renegát bűne tragikus vétség. Következménye, hogy egy árulóban már senki sem bíz. Innentől nincs visszaút. A régi vétség meghatározza a további eseményeket, melyek már kikerülhetetlenül csak tragédiába torkollhatnak.

– *„Mi is kis ország vagyunk. A mi nyelvünkre, miránk vajon milyen sors vár?” – hallottam többektől a darab megtekintése után útban az öltöző felé. Érdekes, hogy a darab kapcsán hány megközelítésből teszi fel az ember voltaképp ugyanazt a kérdést.*

– A kis népek zsigereikben érzik a veszélyeztetettséget. A magyar is már mióta érzi! De a külső objektív szemlélők is azok között tartják számon a magyar kultúrát, amelyek kihunyhatnak. Herder hírhedt jóslata a magyarság eltűnéséről már több évszázados. Ady is felteszi a kérdést *Pimasz, szép arccal* című versében, hogy „...*vagy elvérezünk névtelenül,/ Mint a kóbor tigrisek serege?*”. Most, amikor a világ közvéleménye fel-felhorkan arra, hogy egyes állatfajok kivésztek vagy kivészőben vannak, akkor Adynak ez a sok évtizeddel ezelőtti kérdése, melyben egyforma sorsban látja a veszendő nyelvet, népet a veszendő állatfajokkal, kivételes költői éleslátásról tesz tanúbizonyságot. Sajnos, ma már azt kell, hogy lássuk, rohamosabban fognak a nyelvek, mint az állatfajok. De ez a sors nem csak a kis népek szomorú privilégiuma. Nem véletlen tehát, hogy a most tárgyalt színdarab mottójául én a valamikor nagyon divatos, népszerű angol regényíró, Huxley *Szép, új világ* című utópista regényéből vettem egy idézetet: *„Remélem, tudjátok, mi az, hogy lengyel? – Egy holt nyelv – szolt az egyik fiú. – Akárcsak az, hogy angol vagy francia...”*.

Én nem némulok el

– Beszélgetés Merő Béla rendezővel –

Hubay Miklós Elnémulás című drámáját a 2006. november végi bemutató óta teltházzal játsszák a kecskeméti Üzemszínházban. Az előadásokat szűnni nem akaró ütemes taps követi, a színészeket az utcán autogramkérők sorfala várja, ami arra utal, hogy nem helyi közönség is szép számmal érkezik ide. Merő Béla, a darab rendezője mindezek hallatán nemcsak végtelenül büszke, de egy kicsit irigy is a színészekre: – „Ez a darab most már az övék, s egyre mélyülő gazdagsággal folytatja tovább önálló életét – nélkülem”.

– *Úgy tudom, Hubay Miklóssal nem először dolgoztak együtt – kértem fel a beszélgetésre Merő Bélát.*

– Valóban elég régi keletű az ismeretségünk. Először 1983-ban az olaszországi Arezzo városában találkoztunk egy nemzetközi színházi fesztiválon, ahol Hubay Miklós volt a zsűri elnöke. A nem sokkal előbb alakult zalaegerszegi színház társulatának előadásában én rendeztem a kötelezően választott darabot, ami a másik produkciókkal együtt díjat nyert. Hubay Miklóssal már ekkor sokat beszélgettünk, s érdekes módon úgy alakult az életem, hogy a következő évadban én rendeztem Zalaegerszegen a *Túszszedők* című drámáját. Ez nagyon „munkás” időszak volt, mert a szerző ezt a régebbi darabját külön a mi számunkra újra átírta – szinte próbáról-próbára kaptuk meg a következő jelenet szövegét. Végül egy nagyon erős előadást sikerült akkor színre vinni, mely a '68-as idők szellemét idézve a fiatalok lázadásáról szolt.

Amikor tavaly sikerrel pályázta meg a kecskeméti színház Hubay *Elnémulás* című drámájának színrevitelét, Bodolay Géza igazgató kérésére nagy örömmel vállaltam el a darab rendezését. S milyenek a véletlenek: az akkor már rég nem látott drámaíróval pár nappal később az Ünnepi Könyvhét egyik programján, Szegeden találkoztunk. Baka István – sajnos már nem élő gyerekkori jó barátom – versciklusából rendezett *Yorick monológjai* című előadásunk szegedi bemutatóján ő is ott ült a nézők soraiban. Aznap este együtt vacsoráztunk, s Miklós bácsi örömebe, hogy végre bemutatják Magyarországon, Kecskeméten a

darabját, s azt éppen én rendezem majd, még mindig erősen belejártzott annak keserősége, hogy más magyar színházak milyen megalázó módon utasították ezt évről évre vissza – többek között egykori Hubay-tanítványok mondtak nemet az *Elnémulás* bemutatására.

– *Hogyan közelítette meg, hogyan kezdte „felrakni” a darabot?*

– A felkészülés idején természetesen elemeztem a drámát. Elolvastam Hubay nyilatkozatait a darab megírásáról, és a kritikákat a darab romániai ősbemutatójáról, a 2004-es nagyváradi előadásról, melyek furcsán ellentmondtak egymásnak. Hubay Miklós szerint átírták, ezzel lényeges helyeken is meghamisították a darab szövegét. Én a magam gyakorlatában elvi, etikai okok miatt nem éltem még soha a „beleírás, hozzáírás” eszközével. A „húzás” más kategória. Az írott dráma színreállításakor sokszor a színpadi szituáció miatt szükségtelessé, feleslegessé, túlmagyarázássá válhatnak szövegek. Így volt ez néhány helyen az *Elnémulással* is.

Más kollégákhoz hasonlóan rám is érvényes, hogy akkor tudok megrendezni egy darabot, ha azonosulok a szerző gondolataival, indítékaival. Itt a darab témaválasztásából adódóan ez az inspiráció eleve megvolt, hisz a megfogalmazott kérdések valamennyiünket foglalkoztatnak. Saját sorsomon keresztül is megfogott a darab. Édesapám Zólyomban született, édesanyám pedig Székelyderzszen. Valamikor még mindkét település magyar földön volt... De engem nemcsak a trianoni kérdés, hanem most már az „Egyesült Európába” való belépés kérdése is erősen foglalkoztat. A darab sem csak arról szól, amit a nyelvek pusztulásának alapindítékából a szerző olyan jól megírt, hanem arról is, hogy szembe kell végre néznünk a globalizációval. Annak minden felvetődő kérdésével. Például, hogy lehet-e a globalizációt a nemzeti tradíciók megőrzésével, továbbfejlesztésével együtt megélni? A szomorú ebben a kérdésben éppen az, hogy kérdéssé vált. A mindennapi élet eseményei azt mutatják, hogy a globalizáció elmossa a nemzeti kultúrákat, s felerősödik az a szemlélet, amely ezt a folyamatot csak erősíti. Például 1939-ben megjelent egy gyűjteményes kötet *Mi a magyar?* címmel, amelyben Szekfű, Babits, Kodály, Keresztury és számos magyar kiválóság megszólalt a *Ki a magyar?*-t üvöltőkkel szemben. Ennek egyik fejezetében Babits Mihály *A magyar jellemről* című írásában pontosan megfogalmazta, hogy magyar az, aki magyarul beszél, aki elfogadja a magyar tradíciókat, s aki magyarnak vallja magát. Ezt folytatva, a „magyar” fogalom újradefiniálását célozva tavaly év elején a könyvesboltokba került egy új *Mi a magyar?* tanulmánykötet, amelyben olyan írások is helyet kaptak, amelyek szerint „a nemzeti érzés túlhaladott dolog”, „a romantikával együtt született meg”, s „ma már nem érdemes ezzel foglalkozni”, „mi már a honfoglaláskor keverék nép voltunk”. Tehát olyan, mint nemzeti öntudat, korszerűtlen kategória, s mivel így van, a globalizáció egészséges folyamat, amelyben természetesen kultúrák halnak meg... Az, hogy a tanulmánykötetet dühömben földhöz vágtam, nem ad orvosságot az igazi bajra, hogy voltaképpen belülről bomlasztjuk a magyarságot. S ez a folyamat nem most kezdődött, szinte végigkíséri történelmünket. Hadd mondjak el ehhez egy történetet. Egy alkalommal Kőszegen rendeztem Spiró György barátom *Kőszegők* című drámájának ősbemutatóját. A darab két főszereplője, Ahmed pasa és a várat védő Jurisich Miklós is horvát származású volt. Mindketten janicsáriskolából kerültek ki, barátok voltak, s aztán egyik a török, másik az osztrák császárhoz állt. Ahmed pontosan tudta, hogy Bécsset nem tudja bevenni, ezért húzta, amíg lehetett, az időt Kőszeg váránál. Ennyit a „dicsőségről”. Majd mikor végül a törökök kitakaródtak, a magyarok voltak azok, akik kifosztották az addig védett várat. A bemutató a rendszerváltás évében volt. Amikor MDF-es barátaim szóvá tették, hogy az előadás nem állt ki mellettük, azt válaszoltam: várjuk meg, mi lesz azután, hogy az oroszok elhagyják hazánkat. Spiróval szomorúan konstatáljuk, hogy nekünk lett igazunk.

– *A mai élet milyen eseményeivel vonható párhuzamba az Elnémulás mondanivalója?*

– Arra figyelmeztet, hogy meg kell próbálni megőrizni, életben tartani, sőt fejleszteni tradícióinkat, nyelvünket, művészetünket, tudományunkat, mert különben el fogunk veszni. A kultúránk egyik feladata: magyarságunk megőrzése. Napjainkban mindenféle fiskális okok miatt a kultúrát megpróbálják a perifériára szorítani. Most jövök Békéscsabáról, ötvenmillióval csökkentik a színház támogatását. Budapesten több mint egymilliárddal ad kevesebbet az önkormányzat a színházaknak. Zalaegerszegen is bajok vannak: a helyi önkormányzat, a kormányra hivatkozva, ellehetleníti a kulturális életet. Intézményeket von össze, nem törődve azzal, hogy ennek se gazdasági, se strukturális, se szakmai előnye nincs, csak hátránya... Cél a hatalom mindenáron való megszerzése, még ha rombolással jár is. Pedig jószereivel mára a színház az egyetlen olyan fórum, agora, ahol nagyobb tömegben jelennek meg az emberek, s ahol a megjelenés „rítushoz” kötődik. (A „Mit vegyek föl?” kérdéséhez; az előadás előtti és közbeni konyakhoz, a szünetbeli beszélgetésekhez, találkozásokhoz, a kollektív élményhez és a színjáték jelenidejűségéből adódó varázslathoz...) Az emberek hangversenyre, kiállításokra alig járnak. Moziba se, inkább otthon nézik „lábáztatva” az ócska tévéműsort. S persze könyvet is egyre kevesebbet olvasnak. Mindebből kitűnik, mit jelent ilyen körülmények között a színházak ellehetlenítése.

– *A kultúra védelmében nem tölti be megfelelően a szerepét a magyar értelmiség?*

– Amikor Renegát a darabban a renegátságról beszél, akkor ez nemcsak órá vonatkozik, hanem arra is, hogy a magyar értelmiség talán Deák Ferenc óta áruló. „A passzív rezisztencia” eredménye, hogy belefúrja a fejét a homokba, kiszolgálja mindent, miközben azt mondja, hogy „én csak az alkotással foglalkozom: ez a dolgom”. Ezt használják ki természetesen a politikusok. Egészen konkrétan: az értelmiségnek nagyon szűk rétege az, amelyik ki mer állni. Mert ha nagy számban hallatná a hangját, akkor nem fordulhatna elő, hogy politikai döntések születnek szakmai döntések helyett. Én legközelebről a színházi szakmát ismerem. Azt, amelyiknek az említettek miatt nem kis részben kezében van a magyar kultúra sorsa. Összefogunk?... Mert ha összefognánk, nem lehetne velünk ezt tenni. De mindenki csak a maga kis színházának próbálja összelobbizni a működéshez épp hogy elégséges pénzt, és fűtül arra, hogy a többiekkel, vagy hosszú távon a színházművészettel mi lesz. Ez már-már a vágóhídi barmok szimptomája, akik szinte önként hajtják fejüket a guillotine alá...

– *Visszatérve a darabhoz: mi volt a láthatóan jó szereposztás titka?*

– Az Aleluját játszó színésznőnek olyannak kellett lennie, aki maga is anya, mert a halálra ítélt állapotos nő szerepét nem lehetett pusztán fantáziából és másodlagos élményekből (irodalmi, zenei, képzőművészeti... ismeretekből) eljátszatni. Ezért is esett a választás a minden reményt beváltó Horváth Erikára. A másik két színész pedig maga is határon túli. Reiter Zoltán felvidéki, Portik Györfly András erdélyi. Nekik egy csomó dolgot nem kellett elmagyarázni, mert a saját életükben szembesültek már ezekkel a problémákkal.

A darabnak voltak olyan mélyebb jelentésrétegei, amiket a színészi játék volt hivatott kiemelni. Ilyen például, hogy a nyelvhez három különböző módon viszonyul a három szereplő. Egyikük utolsó felhasználóként birtokolja, másikuk a könyvtárban tanulta, harmadikuk pedig – ha úgy tetszik – megtagadja, s életben maradása érdekében lemond nemzeti hovatartozásáról. Az utóbbi alak, Renegát közismert katonatípus, anyátlan- apátlan árva gyerekből ki(nevelt)tenyésztett, érzelem nélküli gyilkológép. Én magam Tbilisziben találkoztam ilyenekkel 1990-ben: ásóval verték véresre a békésen tűntető fegyvertelen tömeget, s tankkal keresztülmentek az őket megállítani akaró, utca kövére fekvő gyerekeken...

A nagyszerű színészi alakítások mellett sokat tett hozzá a darabhoz Mira János díszlet- és jelmeztervező munkája is. Számomra az előadás az előkészületi stádiumban mindig

valamilyen képből fogalmazódik meg. Egy nagyon komplex képből, ami önmagában is lehet jelzés-, üzenetértékű, s ami nem biztos, hogy benne lesz magában az előadásban. És itt nem csak arra gondolok, hogy a katonák jelmezei és a színpadot szegélyező rácsok kísértetiesen emlékeztettek a budapesti eseményeken használt rendőrviseletre és elválasztó kordonokra... Hanem például arra is, hogy a darab helyszínén, az egykori diszkóban, a jelenlegi börtönben hogyan épülhet bele a színjátékba a diszkófunkció vibráló drámai értelemben...

Külön megküzdöttünk azzal is, hogy milyen zenét használjunk. A kész zenének az a hátránya, hogy a legtöbb embernek már van egy hozzákapcsolt élménye. A szerző instrukciói és a saját elképzeléseink alapján állt össze végül az a „gumizene”, mely az egész előadás alatt szólt, s aminek elhallgatása olyan nagy hatással volt a hősnő kivégzésre indulásakor. Bodolay Géza is megajándékozott bennünket a darab végére egy Paul Robson-dallal. A „Zúg a folyó...” énekese az 1991-ig élő s mostanra újrászülető szovjet himnuszt adta elő – angolul... Bár lehet, hogy az is ugyanígy funkcionált volna, ha helyett az Örömdát, az Európai Unió „himnuszát” játszunk le.

Végül is a próbaidőszak néhány ember elképesztően „együttlélegző” alkotófolyamata volt. Mindenki elfogadta a kiinduló pontokat. Nem voltak konfliktusok, mélypontok. Nagyon vártuk mindig a próbákat, a találkozásaink újabb dimenzióit.

– *Milyen szerepet töltött be mindebben az alkalmanként megjelenő szerző?*

– Egyhetes próbaidőszak után látogatott el hozzánk először Hubay Miklós. Ő azért elég kemény ahhoz, hogy ragaszkodjon az elképzeléseihez, de semmilyen lényegi nézetkülönbség nem volt közöttünk. Néha ugyan megkérdezte, hogy mi indokolja a szerzői utasításoktól való kisebb eltéréseket, de mindig elfogadta a kapott válaszokat. Rendszerint egy nagy spirálfüzet lapjára készített egy-két szóval, rajzzal feljegyzéseket magának, amiket a próba végén sorra megbeszéltünk. Volt például, hogy egy-egy mondatot megváltoztatott, merthogy ebben a közegben az eredeti kicsit másként hatott volna. Mindenképpen kivételes alkalom volt úgy dolgozni, hogy a konkrétan megfogalmazott kérdéseken túl a szerző személyes jelenléte, szuggesztívója is segítette a próbafolyamatot.

Hubay Miklós mögött egy végtelen tiszteletet parancsoló hatalmas életmű áll, ráadásul nyolcvannyolc évét meghazudtoló szellemi frissességgel és fizikai állóképességgel bír, s akkor még nem beszéltem arról a hihetetlen és irigylésre méltó tárgyi tudásról, amiről szinte minden mondatában tanúbizonyságot tesz. Ez nagy hatással volt ránk.

Számomra a színház a szellemi találkozások sorozata. Ezek közül is kiemelkedik az, amit a Hubay Miklóssal való közös munka jelentett. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy a magyar irodalmi élet egyik meghatározó személyiségével kétszer is „találkozhattam” a színpadon.

Az interjúkat készítette: Kada Erika